

Bencsik Gábor¹

A védelemgazdaság-tan elmúlt időszaki dilemmái, fejlődésének eredményei

A védelem megteremtésének tervezése iránt megmutatkozó civilizációs igény írásban rögzített csírái már az ókori Kelet közel négyezer éves múlttal rendelkező Gilgames-eposzában fellelhetők. Egyre kifinomultabb világunk azonban megköveteli, hogy a szakértők a kérdéskör vizsgálatát helyezték előtérbe, és csak a szükséges, ugyanakkor mégis elégséges nemzeti erőforráshányadot fordítsák az említett védelmi igény kielégítésére. Jelen írásban a védelemgazdaság-tan nemzetközi és hazai fejlődésének mérföldköveit vesszük górcső alá.

Kulcsszavak: védelem, védelemgazdaság-tan, elméleti megközelítés, a gazdaság és a fegyveres erők kapcsolatrendszere

The Dilemmas of the Defense Economics of Past Times, the Results of Its Development

The early writings of the civilizational demand for planning the creation of protection can already be found in the Gilgamesh epic of the ancient East, which has a nearly four thousand years of history. However, our increasingly sophisticated world requires that experts prioritize the investigation of the issue and allocate only the necessary yet sufficient sufficient proportion of national resources to meet the aforementioned defense need. In this paper we examine the milestones of the international and domestic development of defense economics.

Keywords: defense, defense economics, theoretical approach, the relationship between the economy and the use of the armed forces

A védelemgazdaság fogalmának tisztázása

A védelemgazdasággal, védelmi gazdálkodással kapcsolatban számos egzakt definíció látott napvilágot jelenleg megélt történelmünk során. A *Britannica* internetes adatbázisában található fogalmi meghatározás szerint a védelemgazdaság a nemzetgazdaságnak

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerződési Egyetem Katonai Műszaki Doktori Iskola; gazdasági igazgató (ügyvezető-helyettes), HM Zrínyi Nkft.; e-mail: bencsik.gabor@hm.gov.hu, bencsik.gabor@hmzrinyi.hu; ORCID: [0000-0002-1394-6765](https://orcid.org/0000-0002-1394-6765).

azon speciális szegmense, amely vizsgálja a katonai kiadások hatásait, a nemzet háborús időszaki gazdálkodását, valamint a békeidőszaki katonai kiadások kezelését.²

A Britannica Group által adott definícióval egyidejűleg a Budapesti Corvinus Egyetem Védelemgazdasági Tanszéke gondozásában megjelent egyetemi tankönyv a védelemgazdaság-tan fogalmi meghatározását tovább részletezi, amellyel kapcsolatban az alábbi módon fogalmaz:

„»védelemgazdaság« megnevezés alatt tárgyalják a gazdaság és a védelem kölcsönhatásait átfogó viszonyrendszert. Az erre vonatkozó ismeretek rendszerezését a védelemgazdaságtan napjainkban önállóan diszciplinája törekszik összefoglalni. A magyar szóhasználatban ezért a védelemgazdaságtan gyűjtőfogalmán belül megkülönböztetjük a hadigazdaságtant, ami a gazdaság és a védelem világgazdaságban és a nemzetgazdaságokban – tehát makroszinten – lezajló kölcsönhatású folyamatait vizsgálja, szemben a katonai gazdaságtannal, amely mezo- és mikroszinten vizsgálja a védelmi szervezeteken belüli gazdasági viszonyokat.”³

Minél több fogalmi meghatározást vizsgálunk, annál inkább körvonalazódik, hogy védelemgazdaság(-tan) alatt a védelem és a gazdaság viszonyrendszerét vizsgáló tudományos területet értjük, amelynek fő vizsgálati kérdése a gazdasági lehetőségekből védelmi célkitűzések megvalósítására elkülöníthető, elkülönítésre célszerűen tervezhető és felhasználható részarány nagysága és annak milyensége.

Bevezetés

Meglátásom szerint a különböző elméletek akkor megalapozottak igazán, ha azok valamiféle egzakt rendszer alapján modellezhetők, leírhatók. George B. Dantzig (1914–2005) amerikai közgazdász, matematikust az operációkutatás⁴ egyik úttörőjének, felfedezőjének és legendás alakjának tartja a szakirodalom.⁵ Dantzig a II. világháború időszakában a Pentagonban (a Combat Analysis Branch of Statistical Control vezetője, majd

² KENNEDY [é. n.] A hivatkozott szöveg eredetiben: „Defense economics, field of national economic management concerned with the economic effects of military expenditure, the management of economics in wartime, and the management of peacetime military budgets.”

³ MÉSZÁROS et al. 2010: 9. Szenes Zoltán 2015-ben megjelent *A védelemgazdaság helyzete Magyarországon* című cikkében rámutat, hogy bár a nyugati országokban a védelemgazdaság/hadigazdaság, valamint a védelmi ipar/hadiipar szakkifejezések szinonim fogalmak, ezeket Magyarország és egyes feltörekvő országok (említi példaként Oroszországot és Kínát) továbbra is differenciáltan (a „régai fogalmakat”) használják. SZENES 2015: 6. Írásában kiemeli ugyanakkor jelen korunk kihívásait, mint például a terrorfenyegetéseket és a kiberhadviselést, amelyek szintén a nyugati gyakorlatban elterjedt szóhasználatot indokolják, s ezzel egyidejűleg megjegyzi: „A védelemgazdaságtan hármassá tagozódása a mai helyzet tükrében túlzottnak tűnik, bár a tudományterületi tagozódás hősiesen tartja magát a szakirodalomban.” SZENES 2015: 14.

⁴ FERENCZI Zoltán az operációkutatásról írt könyvében az alábbi fogalmi meghatározás olvasható: „Operációkutatás szűkebb értelemben olyan tudományos módszer, amely a döntések előkészítéséhez, a gazdasági optimum meghatározásához többnyire valamilyen matematikai szélsőérték feladatot alkalmaz. Jellemző eszközei a lineáris és nemlineáris programozási modellek, készletgazdasági modellek és hálótervezés.” FERENCZI 2006.

⁵ PRÉKOPA 2007.

a Department of the U.S. Air Force matematikus tanácsadója)⁶ töltött ideje alatt jelentősen hozzájárult az operációkutatás, vagyis az alkalmazott matematika ezen komplex ágának robbanásszerű fejlődéséhez, amelynek egyes részei a védelemgazdaságban is kutatott kérdéskört, vagyis a rendelkezésre álló szűkös erőforrások optimális felhasználásának lehetőségét vizsgálja. Mindezen eredményei azonban nem jöhettek volna létre, ha a megelőző időszak neves közgazdászai nem teremtik meg a védelemgazdasági gondolkodás közgazdasági-matematikai alapjait.

Harald Pöcher 2013-as írásában⁷ érintőlegesen összefoglalta a kor kiemelkedő közgazdász gondolkodóit, akiknek a munkássága jelentős hatással volt a védelemgazdaságtan máig tapasztalt fejlődésére. Pöcher írásában Leibniz, Kollonich, Smith, Ricardo, Say, Marx, Keynes, Friedman, továbbá McKean és Hitch, valamint Hartley és Sandler eredményeit emeli ki. Szenes Zoltán – ezt kiegészítve – 2015-ös cikkében⁸ már McKean és Hitch, valamint Hartley és Sandler munkássági ideje közé Obiedziński, Stankiewicz, Lagovszkij és Pozsarov tevékenységét is idesorolja. Összefoglalóan azonban megállapítható, hogy míg egyesek (Ricardo és Say) a negatív hatások túlhangsúlyozása mellett foglaltak állást (egy katona elvesztése negatívan érinti a kiképzésére fordított erőforrások megtérülését), mások inkább a védelmi gazdálkodás nemzetgazdaságra gyakorolt pozitív hatására hívták fel a figyelmet. Az említett gondolkodók írásában és gondolataiban egy dolog azonban kétségtelenül közös pontnak tekinthető: mindannyian elismerték a közgazdaságtan külön ágát képező védelemgazdaság-tan nemzetgazdaságra gyakorolt hatását és jelentőségét.

Nemzetközi kitekintés

Pöcher munkájában rámutatott, hogy a védelemgazdaság megjelenésének csírái nem egyértelműen meghatározhatók. A szerző osztrák származásából következően a német nyelvű szakirodalmat vette alaposabban górcső alá, és megállapította, hogy a fegyveres erők gazdaságának vizsgálatával, valamint közgazdasági hatásával legelőször egy 17. században élő, német gondolkodó foglalkozott. A II. (Nagy) Frigyes porosz király (1712–1786) által csak „önmagában egy akadémia”-ként dicsőített német polihisztor, Gottfried W. Leibniz (1646–1716) 1680-ban megjelent *Oeconomia militaria* (Katonai gazdaságtan) című művében érintőlegesen elemezte a hadsereg és a gazdaság kapcsolatának viszonyrendszerét. Ezen kapcsolatrendszer további vizsgálatát már a komáromi várparancsnok, Kollonich Ernő fia, gróf kollegrádi Kollonich Lipót (1631–1707) horvát-osztrák származású magyar gróf végezte el *Ökonomie in Militärsachen* (Gazdaság a katonai ügyekben) című munkájában.

⁶ PRÉKOPA 2007.

⁷ PÖCHER 2013.

⁸ SZENES 2015: 10., 12.

„Az uralkodó (/szuverén állam) elsődleges feladata, hogy megvédje társadalmát más független társadalmak erőszakától és inváziójától, csak katonai erővel teljesíthető. De ennek a katonai erőnek a béke idején való felkészítésének és háború idején történő alkalmazásának költsége nagyon eltérő a társadalom különböző állapotaiban, a fejlődés különböző időszakában.”⁹

A közgazdaság születésének bölcsőjeként tekintett 18. század második fele jelentős változást hozott a fegyveres erők és a gazdaság kapcsolatrendszerének vizsgálatában. A modern közgazdaság-tudomány atyjának tartott skót közgazdász, Adam Smith (1723–1790) 1776-ban megjelent *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*¹⁰ (*A nemzetek gazdagsága*) című művében – külön fejezetet szentelve a témakörnek¹¹ – felismerte a védelem hatásának elhúzódó profitabilitás szerepét, amelyet érintően így fogalmaz:

„A nép/nemzetközösség védelme és biztonsága, munkájuk hozadéka nem ugyanazon évben teremti meg a következő évekre vonatkozó védelmüket és biztonságukat. [Ezen területen] ugyanabba az osztályba kell sorolni a legjelentősebb és legfontosabb szakmákat, valamint néhányat a kevésbé jelentős szakmák közül: papok, ügyvédek, orvosok, írók, költők; vándorszínészek, bohócok, zenészek, operanékesek, balett-táncosok stb.”¹²

Smith írásában hangsúlyozza, hogy korunk fejlődésével jelentősen megváltozott az egyes nemzetek összetétele. Míg korábban, a (nem röghöz kötöttek tekinthető) vadászok és pásztorok idejében elvárás volt a küzdőszellem és a harcmodor megléte, addig a mezőgazdaság megjelenésével egyfajta kötöttség (rögzített lakóhely és művelési területek, feudumok) volt az eredmény, amelyet jelentősebb veszteség nélkül nem lehetett elhagyni.¹³ Erre példaként említi a jelen mezőgazdaságunk szintén kritikus, a vetés és aratás közötti időintervallumát, miszerint „[h]a a hadjárat a vetésidő után kezdődik és az aratás előtt fejeződik be, a mezőgazdaság termelő és főmunkásai is nagy veszteség nélkül megkímélhetők.”¹⁴

Ezek alapján tehát ha a harcosok csatátra történő elmenetele ezen időszakra esik, vagyis a vetést követően mennek a harctérre, és onnan a szüretet/betakarítást megelőzően hazatérnek – és az otthon hagyott értékeket különösebb veszély nem fenyegeti –, akkor

⁹ SMITH 2007: 536. (Eredeti szöveg: „The first duty of the sovereign, that of protecting the society from the violence and invasion of other independent societies, can be performed only by means of a military force. But the expense both of preparing this military force in time of peace, and of employing it in time of war, is very different in the different states of society, in the different periods of improvement.” Fordította: a szerző.)

¹⁰ SMITH 2007.

¹¹ SMITH 2007: 536–549.

¹² SMITH 2007: 536. (Eredeti szöveg: „The protection, security, and defence of the commonwealth, the effect of their labour this year will not purchase its protection, security, and defence for the year to come. In the same class must be ranked, some both of the gravest and most important, and some of the most frivolous professions: churchmen, lawyers, physicians, men of letters of all kinds; players, buffoons, musicians, opera-singers, opera-dancers, etc.” Fordította: a szerző.)

¹³ SMITH 2007: 538.

¹⁴ SMITH 2007. (Eredeti szöveg: „If the campaign, should begin after seed-time, and end before harvest, both the husbandman and his principal labourers can be spared from the farm without much loss.” Fordította: a szerző.)

a hadjárat/csata az otthon maradó munkaerőnek köszönhetően a háttérgazdaságot ért elviselhető mértékű veszteséggel kivitelezhető.

A háború művészetének fejlődése azonban mindezt átalakította. Az elhúzódó háborúk elhúzódó távolmaradásokat eredményeztek. Ebben a helyzetben általánosan szükségessé vált a háttérgazdaság eltartó szerepe, amely Smith megfogalmazása szerint azt jelenti, hogy „[a] társadalomnak fenn kell tartania azokat, akik a társadalom érdekeit szolgálják a háborúban, legalább addig, amíg ebben a szolgálatban dolgoznak.”¹⁵

A Kr. e. 5. század végén, a görög–perzsa háborúk második szakaszában Athén felügyelete alatt megjelentek a zsoldoscsapatok. Ekkor Róma folyamatosan ellenőrzése alá vonta a környező városokat, s Smith írása alapján Veii elfoglalása (Kr. e. 396) volt az a pillanat, amikor a római csapatok fizetséget (zsoldot) kaptak a szolgálatukért.

Smith megállapítja, hogy a civilizált világban szükségszerűen a lakosság sokkal kisebb aránya hajlandó „háborúba menni”, szemben az egyszerű, elmaradott társadalmakkal. Írásában a társadalom által is elfogadható, azonban a nemzet által megkövetelt biztonságot garantáló megoldásokat két diszjunkt halmazba sorolja. Az első a klasszikus sorkatonai szolgálat, amelyben egy meghatározott életkor elérésekor köteleznék az állampolgárt a sorkatonai szolgálat vállalására. Másik lehetőségként az állandó, hivatásos állomány fenntartását jelöli meg.¹⁶

Smith 1776-ban megjelent írásának összegzésében¹⁷ rámutat, hogy egy szuverén állam elsődleges kötelessége a társadalom más független társadalmak erőszakától és fenyegetésétől való védelme, aminek költsége a társadalom civilizációs létrán történő emelkedésével folyamatosan növekszik. Hangsúlyozza, hogy egy társadalom katonai erejét, amely alapvetően az adott társadalom szuverenitásába kerül, szükségszerűen fenn kell tartani mind háborúban, mind békében. A modern hadviselésben ugyanakkor a társadalom számára jelentős ráfordítással járó tűzerő kétségtelen előnyt jelent a felemelkedő és fejlődő nemzetnek, amely a nemzet gazdagságában és civilizáltságában mérhető.

A szintén klasszikus közgazdasági irányt képviselő, Adam Smith egyik legnagyobb utódjának tekintett brit elméleti közgazdász, David Ricardo (1772–1823) 1817-ben megjelent *Principles of Political Economy and Taxation*¹⁸ (*A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*) című művében már más megközelítésbe helyezi a védelem fenntartásához elengedhetetlenül szükséges haderőt. Ricardo írásában a háborúk (költségemelő) kedvezőtlen szerepét az új adók komparatív előnyöket romboló hatásához hasonlítja, elhúzódó idejét a munkanélküliségre gyakorolt kedvezőtlen hatással állítja ekvivalencia relációba, kiemeli az elhúzódó korlátozások és tilalmak gazdaságromboló hatását, megemlíti az export-importra, a mezőgazdaságra, továbbá a tőzsdére gyakorolt kedvezőtlen eredményeket.¹⁹ A háborúk befejezésének kontójára is számos tényezőt felsorakoztat, így a foglalkoztatottságra (korábban a háború foglalkoztatott embereket, akik a háború

¹⁵ SMITH 2007: 539. (Eredeti szöveg: „The public should maintain those who serve the public in war, at least while they are employed in that service.” Fordította: a szerző.)

¹⁶ SMITH 2007: 541.

¹⁷ SMITH 2007: 548.

¹⁸ RICARDO 2001.

¹⁹ RICARDO 2001: 191–197., 215–216.

befejezését követően a piaci kereslet csökkenése miatt elveszítik munkahelyüket), bérekre, egyes cikkekre/termékekre, valamint azok keresletére gyakorolt kedvezőtlen hatásokat emeli ki.²⁰ Pöcher írásában Ricardot illetően az alábbiképpen fogalmaz:

„Ricardo lényegében azért ellenzi a háborúkat, mert a háborúk turbulenciát okoznak a gazdaságban, ami nagy jóléti veszteséget okoz a társadalom szinte minden csoportja és a gazdaság résztvevői számára. A háborúk elszánt ellenzőjeként mindenféle hadiipar tevékenysége ellen volt. Összességében rendkívül negatívnak látta a katonák tevékenységét.”²¹

Ricardo véleményéhez hasonlóan negatív véleménnyel rendelkezett a klasszikus közgazdaságtan szintén kiemelkedő képviselője, a francia közgazdász Jean-Baptiste Say (1767–1832). Say 1803-ban megjelent *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses* (Értekezés a politikai gazdaságtanról, avagy a vagyon előállításának, elosztásának és fogyasztásának egyszerű bemutatása) című munkájában a humán erőforrás oldaláról közelítette meg a veszteség mérését. Say írásában rámutatott, hogy – ahogy Pöcher fogalmaz – a háborúk általános jólétsökkentő hatása mellett (tekintve, hogy az ütközetek általában emberáldozatokkal járnak) a háború befejeztével a nemzetgazdaság kénytelen szembenézni a háború általi emberierőforrás-veszteség okozta termelési kieséssel.²²

A marxista filozófia atyja, a német filozófus, közgazdász és szociológus Karl Marx (1818–1883) a politikai gazdaságtanról írt átfogó, 1867-ben megjelent *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*²³ (*A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*) című művében egy átlagos munkáscsalád táplálkozási szokásait hasonlítja össze a haditengerészek, katonák és fegyencek táplálkozási szokásaival. Ennek kapcsán pedig írásában a belga börtönök és jótékonyági intézetek főfelügyelőjének, Belgium és Hollandia elszakítása élharcosának, Édouard Ducpétiaux (1804–1868) belga publicista és jogásznak 1855-ben megjelent *Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique* (*A munkásosztályok gazdasági költségvetése Belgiumban*) című munkáját említi. A hivatkozott művet elemezve Marx következtetésként vonja le, hogy a tőke szabadságát nem csorbító, az angol tőkések között csupán munkásparadicsomként aposztrofált Belgiumban a helyzet a következő: „Látjuk, hogy kevés munkáscsalád tud úgy táplálkozni, mint a haditengerész vagy a katona, sőt mint a fegyenc. Egy-egy fegyenc Belgiumban 1847–49-ben átlagosan 63 centime-ba került naponta, ami 13 centime-mal több, mint a munkás napi táplálkozási költsége.”²⁴

És hogy ez hogyan lehetséges? Marx megállapítása szerint csak úgy, hogy a munkáscsalád a „legfájdalmasabb nélkülözésekre szánja el magát”.²⁵ Összességében megállapítható, hogy Marx 1867-ben napvilágot látott művében a katona csupán egy kontraproduktív

²⁰ RICARDO 2001: 288–289.

²¹ PÖCHER 2013: 391. (Eredeti szöveg: „Ricardo became an opponent of wars because wars create turbulence in the economic activity, which results in great loss of welfare for nearly all groups in a society and participants in the economy. As a determined opponent of wars, he was against the activity of any kind of armament industry. In sum he saw the work of soldiers extremely negative.” Fordította: a szerző.)

²² SAY 2011: 228.

²³ MARX 1955.

²⁴ MARX 1955: 623.

²⁵ MARX 1955: 623–624.

„eszköz”, amely „eszköz” a vezető osztály, vagyis a haszonszerzés céljából bérmunkások kizsákmányolását végrehajtó kapitalisták érdekeit szolgálja.

Az I., majd a II. világháború rámutatott – többek között – a védelemre elkülönített, ugyanakkor erősen korlátozott erőforrások logikus és gazdaságilag megalapozott, optimális felhasználásának szükségességére, valamint annak vizsgálata fontosságára. Winston Churchill (1874–1965) brit miniszterelnök gazdasági tanácsadója, a modern makroökómia megteremtője, az angol matematikus és közgazdász John M. Keynes (1883–1946) 1940-ben az általános elméletének logikai kiegészítéseként megírta a *How to Pay for the War*²⁶ (Hogyan finanszírozzuk a háborút) című könyvét. Művében elődeitől eltérő módon közelíti meg a vizsgált témakört, rávilágít a kereslet és a kínálat kapcsolatrendszeréből adódó kihasználatlan kapacitások fontosságára, továbbá felhívja a figyelmet a háború velejárójára, vagyis a polgári életszínvonal és a védelmi kiadások közötti kapcsolatrendszerre. Keynes ezt írásában az alábbi módon fogalmazza meg:

„Kezdhethük akár a civil lakosság életszínvonalának rögzítésével, és felfedezhetjük, mi marad a szolgáltató szektorra, valamint az exportra; vagy az utóbbiak igényeit összeadva felfedezhetjük, mi marad a civil szféra számára. A tényleges eredmény a két módszer közötti kompromisszum lesz. Jelenleg nehéz megmondani, hogy – ha bárki is, de – ki válaszolja meg az aktuális kérdéskört.”²⁷

Keynes írásában rámutat a békeidőszak és a háborús időszak közötti alapvető fogyasztási különbségre. Kiemeli, hogy békeidőben minél többet dolgozunk, annál nagyobb „torta” áll a fogyasztók rendelkezésére, tehát a munka mennyiségének növelésével annak (fogyasztásra gyakorolt) hozadéka arányosan változtatható. Ezzel ellentétben az erőforrások (mint a munka és a termelési javak) szűkössége miatt háborús időben a „tortafogyasztás” elérheti a maximumát, és hiába dolgozunk többet (ami „jobb harchoz vezet”), nem fog ezzel arányosan növekedni a fogyasztásunk.²⁸ Keynes írásában keresi a megoldási javaslatokat, amelyek megfelelő forgatókönyvet jelentenek egy háborús sikeres levezetéséhez. Összegzi, hogy ezen javaslatoknak olyanoknak kell lenniük, amelyek a megnövekedett keresetek bizonyos arányát elkülönítik a cél elérése érdekében. Itt két lehetőséget szemléltet: az egyik az önkéntes, egyéni megtakarítások, míg a másik az állami szerepvállalás. Kijelenti, hogy az egyéni megtakarításokkal is el lehetne érni a végcél, ha azok megfelelő mennyiségben állnának rendelkezésre. Ugyanakkor, ahogy fogalmaz, a megoldásnak olyannak kell lennie, amellyel „mindenki nyer és senki sem veszíthet.”²⁹ Összegzésében „radikális tervként” az alábbi javaslatokat fogalmazza meg:³⁰

1. A fogyasztásban meg kell húzni egy határt, mely csak a háború befejeztével lesz számukra elérhető. Fontos, hogy ez az összes jövedelmi csoportra kiterjeszthető

²⁶ KEYNES 1940.

²⁷ KEYNES 1940: 3. (Eredeti szöveg: „We can start out either by fixing the standard of life of the civilian and discover what is left over for the service departments and for export; or by adding up the demands of the latter and discover what is left over for the civilians. The actual result will be a compromise between the two methods. At present it is hard to say who, if anyone, settles such matter.” Fordította: a szerző.)

²⁸ KEYNES 1940: 4.

²⁹ KEYNES 1940: 12. (Eredeti szöveg: „Everyone gains and no one can lose.” Fordította: a szerző.)

³⁰ KEYNES 1940: 10–11.

- legyen, s hogy ezen áldozathozatal – háború befejezését követő – tehervállalása a meghatározott időben egyenlően kerüljön szétosztásra.
2. Az általános tőkeadó kiterjesztése a háborút követő időszakban.
 3. Az (adott társadalmi réteg védelme miatti) létminimumszint kijelölése mellett erősen progresszív elvonási arány meghatározása („az átlagos életszínvonal nem kínál elegendő mozgásteret”).³¹
 4. Az áremelkedés hatósági felügyelete, továbbá a bér, nyugdíj és egyéb juttatások inflációkövető (és azt meg nem haladó) emelkedésének felügyelete, biztosítása.

Nagy-Britannia politikai vezetői (tekintettel arra, hogy számos akkori vezetőt nevezhetünk Keynes tanait vallónak és követőjének) megfogadták a javaslatokat, amelyeknek megfelelően – Pöcher megfogalmazása alapján – a britek (mint utólag is látjuk) képesek voltak egy hatékony és eredményes pénzügyi rendszert működtetni a háború időszaka alatt. Összességében megállapíthatjuk, hogy Keynes a háború hatékony finanszírozásának megoldását, valamint az infláció rendkívüli emelkedésének elkerülését a magasabb adók kivetésében és az erős állami szerepvállalásban látta.

A fent leírtakból látható tehát, hogy a védelem és az arra való felkészülés, továbbá az azt követő időszak gazdasági egyensúlyának megőrzése rendkívül foglalkoztatta a kor gondolkodóit. Észrevehetjük azonban, hogy az adott témakör megfelelő szintű mélységekben történő tárgyalása hiányosságokat hagyott maga után. A haditechnikai eszközök dinamikus fejlődése, valamint az egyes országok védelmi ágazatainak ezen eszközökkel történő ellátása szinte kivétel nélkül napirendre tűzték az anyagi-technikai gazdálkodással kapcsolatos problémák megoldására irányuló igényeket.

Ezen igények kielégítésére született meg a II. világháború időszakát követően a máig elismert és nagy hatással bíró mű, a *The Economics of Defense in the Nuclear Age*³² (Az atomkorszak védelemgazdasága). Charles J. Hitch (1910–1995), az Amerikai Egyesült Államok volt nemzetvédelmi miniszterének helyettese, és Roland N. McKean (1917–1993) amerikai közgazdászok munkájukban elsődleges célnak tekintik, hogy a kor döntéshozói-nak megmutassák: a gazdasági analízis képes és alkalmas segítséget nyújtani a hadsereg-fejlesztéssel összefüggő eredményes és gazdaságilag hatékony döntések meghozatalában, az ezt támogató politika kialakításában. Kutatásuk alapja, hogy az említett kérdéskör lényegében gazdasági problémaként fogható fel (erőforrások hatékony allokációjának vizsgálata), amelyre a tudomány eszköztára (főként a reáltudományok, azokon belül is a matematikatumomány) képes alternatív megoldási lehetőségeket biztosítani.³³ „A katonai problémák, egy adott vonatkozásban, az erőforrások hatékony elosztásának és felhasználásának gazdasági problémái. [...] a takarékoság mindig azt jelenti, hogy megpróbáljuk a rendelkezésre álló

³¹ Eredeti szöveg: „Standard of life offers no sufficient margin” (Fordította: a szerző.)

³² HITCH–MCKEAN 1960.

³³ Megjegyzés: Ahogy a bevezetőben is olvashattuk, Dantzig amerikai közgazdász, matematikus ezen időszakban (a II. világháború időszakában) teremtette meg az operációkutatás alapjait.

erőforrásokat a lehető leghatékonyabban felhasználni.”³⁴ Hitch és McKean közgazdasági szemlélettel a védelem gazdasági problémájaként alapvetően három, egymással kölcsönösen összefüggő tényezőt azonosítanak: 1. a nemzeti erőforrások mennyiségét és minőségét; 2. a nemzeti erőforrások védelmi célra elkülönített (rész)arányát; 3. a védelmi célra elkülönített erőforrások felhasználásának hatékonyságát.³⁵

Az amerikai közgazdász szakértők írásukban rámutatnak, hogy a nemzeti erőforrások (1.) védelmi célra történő felhasználásának mértéke (2.) erősen függ az érintett nemzeten belül tapasztalható társadalmi támogatottságtól, valamint a politikai akarattól. Kiemelik, hogy szükséges, ugyanakkor nem elégséges megtalálni az egyensúlyt a gazdaság teljesítőképessége és a védelemre fordított részarány között, hanem előtérbe kell helyezni a védelem hatékonyságának maximalizálását, amellyel kapcsolatban így fogalmaznak: „A gazdasági erő ugyanolyan fontos, mint eddig bármikor, azonban a katonai erővé alakítása, az így átalakított gazdasági erő aránya és a [gazdasági és katonai] erők hatékonysága kritikus fontosságúvá vált – szemben néhány elméleti maximális potenciállal, amely a háború kitörése után hadianyaggyártásra irányul.”³⁶ Hitch és McKean 1960-ban napvilágot látott munkájukban kiemelt figyelmet szenteltek a védelmi célra elkülönített erőforrások hatékony felhasználásának vizsgálatára, amely felhasználási formát a védelmi gazdálkodás egyik kulcskérdésköréként azonosítottak. Írásukban rávilágítanak a haditechnikai eszközök beszerzésének költségvetés-tervezést is erősen befolyásoló hatására. Hangsúlyozzák:

„A jövőben megvásárolandó jószágok árai bizonytalanok. Egy-egy cselekvés önmagában is feldobhatja bizonyos fegyverek vagy anyagok árát, és ezeket a hatásokat nem lehet teljes pontossággal megjósolni. Bizonyos cikkek jellemzői és költsége szó szerint fix vagy közel fix, még akkor is, ha több évre előre tekintünk. Mindazonáltal, bármennyire pontatlan is, egy jövőbeni program költsége – más intézkedésektől függetlenül – általában jobban mutatja azt az áldozatot, amelyet a döntéshozók elvárnak.”³⁷

A *The Economics of Defense in the Nuclear Age* című műben a szerzőpáros részletesen elemzi a védelem iránti kereslet kiváltó tényezőit, a rendelkezésre álló erőforrások szükségességét és védelemre elkülönített/elkülöníthető részarányát, a védelmi kiadások közvetett

³⁴ HITCH–McKEAN 1960: iii. (Eredeti szöveg: „Military problems are, in one important aspect, economic problems in the efficient allocation and use of resources. [...] economizing always means trying to make the most efficient use of the resources available.” Fordította: a szerző.)

³⁵ HITCH–McKEAN 1960: v.

³⁶ HITCH–McKEAN 1960: iii. (Eredeti szöveg: „Economic strength is as important as ever, but the translation of that strength into military power, the proportion of economic strength so translated, and the efficiency of the forces in being have become of critical importance—as opposed to some theoretical maximum potential that could be converted to munitions production after the outbreak of war.” Fordította: a szerző.)

³⁷ HITCH–McKEAN 1960: 26. (Eredeti szöveg: „The prices of goods to be bought in the future are uncertain. One course of action may itself drive up the price of particular weapons or materials, and it is not possible to predict these effects with complete accuracy. The characteristics and cost of some exceptional items may literally be fixed, or nearly fixed, even if we are looking several years ahead. Nonetheless, imperfect as it is, the money cost of a future program usually shows the sacrifice that would be required of the Department better than other measures.” Fordította: a szerző.)

hatásait, az akkori kor legfőbb védelmi erejével bíró Amerikai Egyesült Államok gazdasági erejét és a katonai döntések hatékonyságát. Egy illusztratív példán keresztül bemutatják a gazdasági analízis gyakorlati alkalmazhatóságát, az egyes bizonytalansági faktorok és az idő szerepét és hatását, valamint a katonai kutatás-fejlesztések szerepét, és szót ejtenek az egyéb, a nemzetek különböző érdekeiből eredeztethető „speciális védelmi problémákról”.

Az ezt követő időszakban különböző, a közgazdaságtan területén tevékenykedő gondolkodók más és más megközelítésből ugyan, de kutatásaikkal az elmúlt időszakokban kialakult irányokat erősítették. Idesorolhatók Mieczysław Obiedziński *Háború és hátorság*,³⁸ Wacław Stankiewicz *Hadigazdaságtan*,³⁹ Andrej Nyikolajevics Lagovszkij *Hadászat és gazdaság*,⁴⁰ valamint Alekszandr Ivanovics Pozsarov *A szocialista állam védelmének gazdasági alapjai*⁴¹ című munkái.

Szintén a Hitch és McKean által megindított kutatási irányt követte Keith Hartley (1949–) és Todd Sandler (1946–) *Handbook of Defense Economics* (A védelemgazdaság kézikönyve) címmel 1995-ben (I. kötet)⁴² és 2007-ben (II. kötet)⁴³ megjelent művében, amely az egyik legfrissebb, legösszetettebb és legfontosabb hivatkozott irodalom a szakterületet érintően. Hartley és Sandler ma is számos tudományos közleményt publikál, kutatásaik kulcskérdését a védelemgazdaság természetének és hatókörének vizsgálata képezi.

Szintén említésre érdemes Hartley 2016-ban megjelent *The Economics of European Defence* (*Az európai védelem gazdaságtana*) című munkája, amelyben az elmúlt időszakban tapasztalt, kedvezőtlen mértékű és tendenciális irányú védelmi erőforrások aggódalmáról ad számot. Ebben az alábbiakról olvashatunk: „A reálértéken csökkenő vagy állandó védelmi kiadások és a folyamatos költségnövekedés azt jelentik, hogy nem lehet elkerülni a nehéz védelmi döntéseket: valamiről le kell mondanunk. Egyes nemzetek már szembesültek ilyen döntésekkel, és jelentős képességekkel hagytak fel.”⁴⁴

Hartley ugyanezen művében ezzel egyidejűleg az európai védelmi politika hiányosságait kiemelve általános közgazdasági alapelveket fogalmaz meg, amivel a védelmi gazdálkodásra szánt erőforrások hatékonyabb felhasználását szorgalmazza.⁴⁵ Írásában kiemeli:

1. a tiszta verseny monopóliummal, oligopóliummal, monopolisztikus versennyel szembeni előnyét, rávilágít annak magas fokú hozzáadott értékkel rendelkező, innovatív és mindemellett piaci árat biztosító szerepére;
2. az egyes országok komparatív előnyeinek alapuló specializáció szerepét és fontosságát;

³⁸ OBIEDZIŃSKI 1971.

³⁹ STANKIEWICZ 1970.

⁴⁰ LAGOVSZKIJ 1981.

⁴¹ POZSAROV 1982.

⁴² HARTLEY–SANDLER 1995.

⁴³ HARTLEY–SANDLER 2007.

⁴⁴ HARTLEY 2016: 2. (Eredeti szöveg: „Falling or constant defence budgets in real terms and continued cost escalation mean difficult defence choices cannot be avoided: something has to go. Some nations have already confronted such choices and have abandoned a major capability.” Fordította: a szerző.)

⁴⁵ HARTLEY 2016: 2–4.

3. a méretgazdaságosság, a nemzetközi projektek és a K+F szerepét;
4. a *club goods*, vagyis a védelmi iparra jellemző közjószágok szerepének fontosságát;
5. a helyettesítő termékek szerepének előtérbe helyezését;
6. és végül, de nem utolsósorban a védelem kimeneti hatásának elsődlegességét a bemeneti faktorokkal szemben. Erről így ír:

„A védelem átfogóbb vizsgálatai általában inkább a bemenetekre, mint a kimenetekre összpontosítanak. A vitákban főként a haderő létszáma, valamint a repülőgépek, harckocsik és hadihajók száma dominál. Ez egy rossz módszer – a hangsúlyt a védelmi teljesítményhez való hozzájárulásra kell helyezni a béke, a védelem és a nemzetbiztonság nézőpontjában. El kell ismerni, hogy a védelmi teljesítménynél hiányoznak a pénzértékek, de a kimeneti fókusz gazdaságilag helyes. Ezenkívül figyelmet kell szentelni a ráfordítások kis változásainak a védelmi teljesítményekre gyakorolt hatásaira. Például: milyen hatással van egy kisebb vagy nagyobb légi erő (illetve egy kisebb vagy nagyobb létszámú haderő vagy haditengerészet) a védelmi teljesítményre?”⁴⁶

Hazai eredmények

Magyar vonatkozásban Szenes 2015-ben megjelent munkájában kiemeli: „A védelem gazdasági kérdéseivel foglalkozó tudományágazat külföldön fél évszázados múltra tekint vissza, de Magyarországon csak az 1980-as évek közepén alakult ki interdiszciplináris tudományterületként.”⁴⁷

A szerző írásában felsorolásszerűen összefoglalja a terület hazai művelőit. Köztük említi többek között a magyar védelemgazdaság megalapítóiként aposztrofált Thürmer Gyulát⁴⁸ és Janza Károlyt,⁴⁹ de felsorolásában helyet kap a védelemgazdaság-tan valódi részhalmozának tekintett katonai gazdaságtan fogalmi és szerkezeti kereteit megalakító Turák János,⁵⁰ valamint a listát folytatva Gazda Pál,⁵¹ Jászay Béla, Király László, Medveczky Mihály és nem utolsósorban a Mészáros Sándor–Kunos Bálint–Pálmáiné Takács Rita–Horváth Erika szerzőnégyes is.⁵² Azóta azonban újabb kiváló szakemberek álltak a szakterület vizsgálatának szolgálatába, így a 2015-öt követő időszakot érintően

⁴⁶ HARTLEY 2016: 4. (Eredeti szöveg: „Major reviews of defence usually focus on inputs rather than defence outputs. Inputs in the form of the numbers of military personnel and numbers of combat aircraft, tanks and warships dominate debates. This is the wrong method – the focus should be on the contribution of inputs to defence output in the form of peace, protection, and national security. Admittedly, there is an absence of money values for defence output, but the output focus is economically correct. Moreover, there should be an additional focus on the effects of small changes in inputs on defence outputs. For example, what are the effects of a smaller or larger air force on defence output; similarly for a smaller or larger army and navy?” Fordította: a szerző.)

⁴⁷ SZENES 2015: 7.

⁴⁸ THÜRMER 1977.

⁴⁹ JANZA 1988.

⁵⁰ TURÁK 1989; 1996.

⁵¹ GAZDA 1989; 2002; GAZDA–KASZA 2003: 1. 144–163., 2. 93–107.

⁵² MÉSZÁROS et al. 2010.

mindenképpen meg kell említenünk Taksás Balázs,⁵³ Petkovics Tamás⁵⁴ és Kiss Dávid⁵⁵ munkásságát.

A volt vezérkari főnök – jelenleg a Nemzeti Közzolgálati Egyetem professor emeritusa és a Magyar Hadtudományi Társaság elnöke – írásában kifejti,⁵⁶ hogy a szakterület kutatásának igénye a kilencvenes években olyan mértékben mutatkozott, hogy a kutatások centruma 2007-ig a mai Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar jogelőd szervezete, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Közgazdaságtan és Védelemgazdaságtan Tanszéke, valamint 2010-ig a Budapesti Corvinus Egyetem Védelemgazdasági Tanszéke lett.

Szenes 2015-ös írásában hangsúlyozza, hogy a védelemgazdaság-tan művelőit magyar vonatkozásban igaz, számos kiváló szakember gazdagítja, ugyanakkor „sajnos az egyéni/munkahelyi kutatási kezdeményezések nem »állnak« össze egy olyan egységes diszciplínává, amit a szervezett szerű oktatási egységek tudtak biztosítani. Nyilvánvalóan ez a tény már középtávon hátrányosan érinti a védelemgazdaság összefüggéseinek és problémáinak kutatását.”⁵⁷ És ha már a tudományos kutatásnál problémák jelentkeznek, akkor miként várhatjuk el a döntéshozóktól az elméleti anyagok által biztosított tudásanyag gyakorlati alkalmazását? Erre adott választ egy, a Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Alapítvány (BHKK Alapítvány) gondozásában 2003-ban megjelent tanulmány.⁵⁸

Ez a mű, amely *Az erőforrások hatékony felhasználásának tervezése a védelmi szférában, különös tekintettel a pénzügyi erőforrásokra* címet viseli – mint a neve is mutatja – különös jelentőséget tulajdonít a védelmi szféra számára rendelkezésre álló (többek között) pénzügyi erőforrás felhasználása vizsgálatának. Azonban ha alaposabban megfigyeljük, a múltbeli adatokat és eljárásrendeket feldolgozó tanulmány készítésének dátuma több évvel ezelőttre tehető, amikor az 1999-ig megfigyelhető GDP-részarányos költségvetési támogatás csökkenése rövid időre emelkedő pályára állt.⁵⁹ Mindezekről eltekintve az akkor éppen emelkedő pályán lévő védelmi kiadások által meghatározott korszakot az írás többek között az alábbi kijelentéssel jellemzi: „A gazdasági tervezés folyamán nem készülnek el a szükséges részletességű megvalósíthatósági tanulmányok, valamint költség- és hatékonysági elemzések.”⁶⁰

A magyar (főként az előzőekben felsorolt) szerzők által írt szakirodalmat elemezve megállapítható, hogy míg a korábbi időszakban a védelemgazdaság hármas tagozódása (makro-, mezo-, mikroszint) köré épültek a kutatási eredmények, addig napjaink szakterületi kutatóinak (Taksás, Petkovics, Kiss et al.) írásaiban már inkább a nyugati felfogás ihlette gondolatok figyelhetők meg, s nem ritkán jelennek meg a reáltudományok

⁵³ TAKSÁS 2013.

⁵⁴ PETKOVICS 2016.

⁵⁵ KISS 2018.

⁵⁶ SZENES 2015: 8.

⁵⁷ SZENES 2015: 8.

⁵⁸ BHKK Alapítvány 2003. A tanulmány készítéséért felelős vezető kutató dr. Király László volt.

⁵⁹ Megjegyzés: Majd a 2004-es, Európai Unióhoz történt csatlakozásunkat követően ismét a GDP-részarányos támogatás csökkenése figyelhető meg. Vö.: BALLA–BOROS–BENCsik 2017: 4–15.

⁶⁰ BHKK Alapítvány 2003: 50.

eszköztárát előszeretettel alkalmazó írásművek (lásd például Kiss Dávid PhD-értekezését és korábbi cikkeit a szakterületre épített hálótervezés alkalmazásáról).

Összefoglalóan elmondható, hogy míg Magyarországnak az elmúlt évtizedekben bejelentett „haderőfejlesztései” megkérdőjelezhető végeredménnyel végződtek a magyar haderő és védelmi ipar számára (ami egyúttal az ez irányú, szakterületi kutatások hátterbe szorulását is eredményezte), addig a 2016 decemberében bejelentett, jelenleg is folyamatában zajló *Zrínyi 2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program* által biztosított lehetőségek azt mutatják, hogy van értelme az elméleti kutatásnak, amelyek megfelelő alapokra helyezettsége biztos támaszt nyújt a megfelelő szinteken megvalósuló döntések meghozatalához. Ezen tendencia az utóbbi években megjelent írásművekben rendre megfigyelhető.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban a fogalmi meghatározásokat követően alapvetően a nemzetközi szakirodalom szakterületi és gondolati fejlődésébe, majd érintőlegesen a hazai írásművek álláspontjaiba nyerhettünk betekintést. Megállapítottam, hogy a védelem és a gazdaság kapcsolatrendszere már a kezdetek óta foglalkoztatja a kor gondolkodóit. Ez megfigyelhető már a legkorábbi fennmaradt írásművekben is, így különösen Szun-ce *A hadviselés törvényei* című munkájában, amelyben az alábbi olvasható: „A háborút, amely az ország legnagyobb vállalkozása, az élet vagy halál alapja, a megmaradás vagy pusztulás útja, mindenképpen alaposan tanulmányozni kell.”⁶¹

Mint láthattuk, a kor gondolkodói különös figyelmet fordítottak a szakterület alapos tanulmányozására, amely alól nem voltak kivételek a közgazdaságtan legmeghatározóbb alakjai, mint például Leibniz, Kollonich, Smith, Ricardo, Say, Marx, Keynes, Friedman, valamint a McKean–Hitch és a Hartley–Sandler szerzőpáros sem.

Bemutattam, hogy a vadászó és vándorló életmódot folytató közösségek letelepedése hogyan és milyen mértékben váltotta ki a védelem szükségességét és megjelenését, valamint hogyan alakultak ki a reguláris hadseregek, továbbá hogyan oldódott meg a védelem fenntartásának finanszírozási kérdésköre, problematikája.

Betekintést nyerhettünk a világháborúk által megindított, főként reáltudományi alapokra helyezett fejlődéstörténetbe, valamint megismerkedhettünk mai korunk gondolkodóinak védelempolitikát érintő álláspontjaival.

A tanulmány utolsó negyedében ismertettem a tudományág hazai fejlődéstörténetének kezdeteit. Feltártam a „*régi fogalmakat*” használó hármas tagozódású védelemgazdasági felfogást, és láthattuk a jelenlegi fejlődési irányt képviselők álláspontját (a nyugatihoz hasonló, reáltudományi alapokra helyezés).

Összességében megállapítható, hogy bár a világ védelemgazdasággal kapcsolatos felfogása, a kutatások iránya jelentős előrelépést tett az elmúlt évtizedekben, a kor biztonságát fenyegető kihívások folyamatos változása (új fenyegetések, mint például

⁶¹ SZUN-CE 1995.

kiberhadviselés, migráció, terrorfenyegetettség stb.) mindig megnyitja az utat az érintett tudományterület, -ág, -ágazat további kutatási témái és irányai előtt. Hazai vonatkozásban egy 2019. május 22-én – a Magyar Tudományos Akadémián – megrendezett *Hogyan tovább Magyarország? Védelem és Biztonság* elnevezésű konferencián a Magyar Hadtudományi Társaság 2019. március 22-én újonnan megválasztott elnöke, prof. dr. Szenes Zoltán rávilágított az elmúlt időszakban a védelemgazdasági kutatási területen tapasztalt kutatási intenzitás erőteljes csökkenésére, s felhívta a figyelmet a kutatások előremozdításának fontosságára.

Zárásként pedig jelen elemzés bevezető gondolatait idézem, amelyekből megállapíthatjuk, hogy: védelem nélkül nincs biztonság, biztonság nélkül nincs erős gazdaság, erős gazdaság nélkül nincs védelem.

Felhasznált irodalom

- BALLA Tibor – BOROS István – BENCsik Gábor (2017): *A biztonság iránti kereslet, avagy a védelmi kiadások másik oldala. Költségvetés, pénzügy, számvitel*. Budapest: HM Védelemgazdasági Hivatal.
- BHKK Alapítvány (2003): *Az erőforrások hatékony felhasználásának tervezése a védelmi szférában, különös tekintettel a pénzbeni erőforrásokra*. Budapest: BHKKA.
- FERENCZI Zoltán (2006): *Operációkutatás. Értékünk az ember*. Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program. KEHOP 3.3.1-P-20204-09-0102/1-0 pályázat. Budapest. Online: www.sze.hu/~kundi/opkut_jegyzetek/Oper%E1ci%F3kutat%E1s.pdf
- GAZDA Pál (1989): *Katonai gazdaságtan*. Budapest: Zrínyi Miklós Katonai Akadémia.
- GAZDA Pál (2002): *Védelemgazdaságtan*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
- GAZDA Pál – KASZA Zoltán (2003): A gazdaság és a katonai stratégia néhány közgazdasági összefüggése I. rész. *Katonai Logisztika*, 11(1), 144–163.
- GAZDA Pál – KASZA Zoltán (2003): A gazdaság és a katonai stratégia néhány közgazdasági összefüggése II. rész. *Katonai Logisztika*, 11(2), 93–107.
- HARTLEY, Keith (2016): *The Economics of European Defence #11*. York: University of York, Armament Industry European Research Group. Online: www.iris-france.org/wp-content/uploads/2016/12/ARESGroup-Economics_of_European-Defence-d%3%a9c2016.pdf
- HARTLEY, Keith – SANDLER, Todd szerk. (1995): *Handbook of Defense Economics. Volume 1*. Amsterdam–Oxford: North-Holland. Online: www.sciencedirect.com/handbook/handbook-of-defense-economics/vol/1/suppl/C
- HARTLEY, Keith – SANDLER, Todd szerk. (2007): *Handbook of Defense Economics. Volume 2*. Amsterdam: Elsevier B.V. Online: www.sciencedirect.com/handbook/handbook-of-defense-economics/vol/2/suppl/C
- HITCH, Charles J. – MCKEAN, Roland N. (1960): *The Economics of Defense in the Nuclear Age*. Santa Monica: The RAND Corporation.
- JANZA Károly (1988): *A védelem-gazdaságtan főbb tudományelméleti problémái*. PhD-disszertáció. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KENNEDY Gavin [é. n.]: *Defense Economics*. Britannica. Online: www.britannica.com/topic/defense-economics

- KEYNES, John M. (1940): *How to Pay for the War. A Radical Plan for the Chancellor of the Exchequer*. London: Macmillan. Online: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.499597/page/n1>
- KISS Dávid (2018): *A védelemgazdaság struktúrájának matematikai modellezése különleges jogrend idején*. PhD-disszertáció. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Katonai Műszaki Doktori Iskola. Online: www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/kiss_david_doktori_ertekezes_2018.pdf
- LAGOVSKIJ, Andrej Nyikolajevics (1981): *Hadászat és gazdaság*. Budapest: Zrínyi.
- MARX, Karl (1955): *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Ford. Rudas László – Nagy Tamás. Budapest: Szikra. Online: <http://mek.oszk.hu/04700/04724/04724.pdf>
- MÉSZÁROS Sándor et al. (2010): *A védelemgazdaság mikrofolyamatai. Katonai gazdaságtan*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- OBIEDZIŃSKI, Mieczysław (1971): *Háború és hátorság*. Ford. Murányi Beatrix. Budapest: Zrínyi.
- PETKOVICS Tamás (2016): *Biztonság, védelem és a gazdaság kapcsolata*. Online: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.11565.95202>
- POZSAROV, Alekszandr Ivanovics (1982): *A szocialista állam védelmének gazdasági alapjai*. Ford. Sörös Lajos. Budapest: Zrínyi.
- PÖCHER, Harald (2013): Security and Defence Economics – An Unknown Discipline. *Hadmérnök*, 8(2), 389–404. Online: www.hadmernok.hu/132_33_haraldp.pdf
- PRÉKOPA András (2007): George Dantzig (1914–2005). *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 24, 159–161. Online: <http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2014/03/24-Prekopa.pdf>
- RICARDO, David (2001): *Principles of Political Economy and Taxation*. Kitchener: Batoche Books. Online: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf>
- SAY, Jean-Baptiste (2011): *Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses*. Paris: Institut Coppet. Online: <https://www.institutcoppet.org/wp-content/uploads/2011/12/Traite-deconomie-politique-Jean-Baptiste-Say.pdf>
- SMITH, Adam (2007): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Books I, II, III, IV and V). Amsterdam – Lausanne – Melbourne – Milan – New York – Sao Paulo: MetaLibri. Online: www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf
- STANKIEWICZ, Wacław (1970): *Hadigazdaságtan*. Budapest: Magyar Néphadsereg Vezérkar Hadigazdasági Tudományos Tanács.
- SZENES Zoltán (2015): A védelemgazdaság helyzete Magyarországon. *Katonai Logisztika*, 23(2), 5–52. Online: http://epa.oszk.hu/02700/02735/00080/pdf/epa02735_katonai_logisztika_2015_2_005-052.pdf
- SZUN-CE (1995): *A hadviselés törvényei*. Ford. Tőkei Ferenc. Budapest: Balassi. Online: <https://mek.oszk.hu/01300/01345/01345.htm>
- TAKSÁS Balázs (2013): *Gazdasági biztonsági kihívások napjaink globalizált világában*. PhD-disszertáció. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.
- THÜRMER Gyula (1977): *A fegyveres küzdelem és a gazdaság*. Budapest: Zrínyi.
- TURÁK János (1989): *A katonai gazdaságtan főbb tudományelméleti kérdései*. PhD-disszertáció. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- TURÁK János szerk. (1996): *A védelemgazdaság makrofolyamatai. Hadigazdaságtan*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.